

MIT VÁRHATUNK A KÖZGAZDASÁGTANTÓL

Vojmir Franičević: Radikalna politička ekonomija. Globus, 1986

Nagyot változott Marx óta a világ. Magától értetődik a kétely abban, hogy a marxi tanítás választ tud-e adni a megváltozott világ problémáira és az igény, hogy a marxisták megbirkózzanak ezekkel a problémákkal. A közgazdaságtan esetében mind a kettő — a kétely is meg az igény is — fokozottabban jelentkezik. Objektíve azért, mert a leglényegesebbek, minden másnak az alapját megadóak éppen a gazdasági életben lejtászódott változások, szubjektíve pedig azért, mert a közgazdaságtanban való csalódás mellett a dogmatizmus és a Marx korában elképzelhetetlen gyors fejlődés egyformán itt érezteti legjobban hatását. Amikor csalódást említünk, akkor elsősorban arra gondolunk, hogy milyen csalódást keltett a II. Internacionálé köreiben, hogy *A tőke* III. kötete sem hozta meg annak egzakt és minden kételyt kizáró levezetését, hogy a kapitalizmus önmagától, saját belső törvényeinek hatására eljut a szocializmusig. Ezt követte a heves vita arról, hogy melyek azok a törvényszerűségek, amelyek a kapitalizmus végét eredményezik. És ahogy idő múltával a kapitalizmus mind kevesebb hajlandóságot mutatott arra, hogy átadja helyét az új társadalomnak, másrészt a gazdasági kategóriák mögött rejlő emberi viszonyok tanítása a gazdasági kategóriák száraz ismertetésévé alakult át, megte-remtve még a „szocializmus gözgazdaságtanát” is, a közgazdaságtan kritikája a marxi tanítás lelkéből a legszárazabb, legunalmasabb és legdogmatikusabb közgazdaságtanná alakult át, amelytől szinte menekültek az önálló és eredeti marxista gondolkodók, hogy a marxi tanítás más területeihez kapcsolódóan, vagy

csak a közgazdaságtan kritikájában adott elidegenülés elméletét felhasználva próbálják tovább fejleszteni, korunk kérdéseinek megválaszolására képesíteni ezt a marxi tanítást. És hogy még fájdalmasabb legyen: a polgári közgazdaságtan nemcsak hihetetlen fejlődésnek indult, hanem a kapitalizmus nagy válsága után a New Deal és a jóléti állam közvetítésével a keynesi, napjainkban pedig a reagani politika közvetítésével a monetáris elmélet közgazdaságtana a valóság alakulásának lényeges befolyásolója lett, a gyakorlatban a marxi közgazdaságtannál is jobban meghatározta még a szocialista országok politikáját is.

Ezért érdemel fokozottabb érdeklődést minden mozzanat, amely arra utal, hogy felélenkül és új eredményeket hoz a közgazdaságtan marxista művelőinek munkássága. Vojmir Franičevićnek: *Radikalnis politički közgazdaságtan (Radikalna politička ekonomija)* címmel a zágrábi Globus kiadásában megjelent könyve ilyen érdeklődés kielégítésére íródott. A világ legfejlettebb, legbonyolultabb és legtipikusabb kapitalista gazdaságának, az USA-nak a tanulmányozására készült marxista elméletek bemutatására vállalkozott. Erénye, hogy néha tudatosan, de leginkább a témában való elmélyülés hatására a legizgatóbb kérdést viszi végig úgyszólván az egész könyvön: milyen távlata van a szocializmusnak egy olyan fejlett kapitalista országban, mint az USA.

Ezzel magyarázható, hogy a könyv legerőteljesebb fejezete az, amely közvetlenül boncolgatja ezt a kérdést. Nyilvánvaló ugyanis, hogy minden elméletnek a próbaköve, mennyire tudja megragadni a történelmi és politikai realitást, ebben a konkrét

esetben mennyiben tudja föltární azt az egész gazdasági, politikai és ideológiai „apparátust”, amellyel a tőke megszervezi hegemoniáját, és megoldja a termelési módjára jellemző belső ellentmondásokat, illetve állandóan szavatolja a tőkés termelési viszonyok újratermelését. A következtetése az, hogy a kapitalizmus valójában képtelen belső ellentmondásainak a megoldására. Megteremti az emberek feletti uralomnak, a megadott keretek közé illeszkedésnek az emberiség történetében addig ismeretlen külső és belső mechanizmusait, de ugyanakkor létrehozza az ellene irányuló mozgalmakat is. Mindez azonban — legalábbis egyelőre — nem teremti meg a szocializmus győzelmének távlatát, ami aztán súlyos következményekkel jár a különféle szocialista mozgalmakra nézve is. A baloldali értelmiség ugyan azt vallja, hogy a szocializmus, ha nem is elkerülhetetlen, de lehetséges az USA-ban is, hogy győzelmének kivívása nem várható csak a munkásosztálytól, hanem az amerikai lakosság tényleges többségétől. De válasz nélkül hagyják a szocializmusért vívott harc döntő kérdéseit, a lehetőségek és módok problémáját, legfőképpen csak addig a következtetést jutnak el, hogy a nemzetközi helyzet alakulásától függ, hogy a szocializmus az USA-ban valósággá válhat-e, és ha az USA-ban belül és a világban nem következik be lényeges fordulat, akkor a szocializmus még az amerikai baloldal számára is legfőképpen csak megvalósíthatatlannak tűnő remény marad.

A fejtegetés fajsúlyának növelésére ezek a dilemmák ott állnak a háttérben akkor is, amikor a szerző a felmerülő konkrét kérdéseket ismerteti. Mert nyilvánvalóan ide kapcsolódik az amerikai baloldali közgazdaságtannak az a tétele, hogy az általános marxista várakozással szemben a kapitalizmusra immár nem

jellemző a profitráta csökkenésének tendenciája, ami fokozatosan a kapitalizmus végéhez vezethetne. A többlet (abszolút és relatív) növekedésének irányzatát a monopolkapitalizmus törvényének nyilvánítják, amely egyben hatályon kívül helyezi a profitráta csökkenésének a „szabadversenyen alapuló kapitalizmus” rendszerére jellemző törvényét is. De nem vált valóra a marxistáknak az az előrejelzése sem, hogy a monopolkapitalizmus megakadályozza a műszaki fejlődést, hiszen ezek a közgazdászok joggal mutatnak rá arra, hogy a költségek csökkentés és az újítások bevezetése lényeges forrása az értéktöbblet növekedésének a korszerű kapitalizmusban. Nem lehetséges olyan meggyőző és következetesen végigvitt, tényekkel összehangolt válságelmélet, amely kimutatná, hogy a kapitalizmus váltsága szükségszerű, még kevésbé képzelhető el olyan válság, amely okvetlenül a kapitalizmus végét jelezné, ehelyett figyelembe kell venni azokat a tényezőket, amelyekkel a marxista közgazdaságtan nem, vagy csak keveset foglalkozott.

Franičević egyszóval egy olyan közgazdaságtant ismertet, amely nyitott szemmel, a modern eszmeáramlatok birtokában taglal olyan kérdéseket, amelyeket a marxista közgazdaságtan egyes iskolái sokáig dogmaként kezeltek. Ezeknek a „klasszikus” kategóriáknak a vizsgálatát kiegészíti olyan új jelenségek vizsgálata, amelyek újabban változtatták meg a kapitalizmus jellegét, de szintén abba az irányba hatottak, hogy a kapitalizmus könnyebben megbirkózzon problémáival és elkerülje a számára megjósolt véget. Gondolunk itt elsősorban az államra, amellyel kapcsolatban nemcsak annak gazdasági szerepét, a kapitalizmusnak a harmincas években ki-robbant válsága leküzdésében játszott közreműködését, és ezzel a ka-

pitalizmusnak az állam révén történt megváltozását vázolják, hanem alkalmasak az állam gazdasági szerepe ellen rohamra induló reaganai koncepció megcáfolására is. Többek között azt mutatják ki, hogy az állam nem egyszerűen külső részvevője a kapitalista termelés folyamatának, hanem háromszoros funkciója is van. Egyrészt megteremti a tőke kifizetődő akkumulációjának általános és külön feltételeit, másrészt az adott gazdasági struktúra keretében fenn tartja a politikai dominancia és osztályuralom meglévő rendszerét, végül pedig közvetlenül hozzájárul a profitráta növeléséhez, azzal, hogy az iskoláztatás, egészségügy stb. megszervezésével és finanszírozásával csökkenti a munkaerő újratermelésének tényleges gazdasági költségeit, amelyek a marxi elmélet értelmében közvetlen szerepet kapnak az értéktöbblet termelésében is.

A fenti erények meg még néhány kérdés találó megfogalmazása ellenére az olvasónak mégis hiányérzete van e könyvvel kapcsolatban. Az egyik — a lényegesebb — az, amit ezek az amerikai baloldali közgazdászok nem adnak vagy nem tudnak megadni, és a másik az, amit a szerzőnek róhatunk fel. Az amerikai baloldali közgazdaságtan korlátaival kapcsolatban a szerző is rámutat egy sajátos jelenségre, tudniillik arra, hogy a baloldali ideológia, köztük a marxizmus uralkodóvá lett az értelmiségi, elsősorban az egyetemi körökben. Megismétlődik tehát az a jelenség, amelyet Európában, főként Franciaországban már tapasztalhattunk: a politikai és társadalmi életben úgyszólván semmilyen befolyással nem bír, a választásokon a szavazatoknak alig 1 százalékkal rendelkező szélsőbaloldal hihetetlen értelmiségi erőt képvisel. A különbség csak az, hogy Nyugat-Európától eltérően az USA-ban nem szélsőbaloldalról, hanem baloldalról

beszélhetünk. A társadalmi és politikai életből gyakorlatilag kiszorult, de közben lényeges intellektuális erőt képviselő áramlat ilyen sajátos helyzete nemcsak a szocializmus távlatával kapcsolatos elmélkedést befolyásolja, hanem odahat, hogy ez a közgazdaságtani irányzat eléggé elszakad a gyakorlati élettől. Ezért nem ad választ olyan nyilvánvalóan időszerű kérdésekre sem, amelyeket a közgazdaságtan nem marxista művelői a marxi értékelmélet ellen próbálnak kihasználni. Gondolunk itt elsősorban arra, hogy az USA-ban jelentéktelen résszé, az aktív lakosság alig több mint egynegyedévé zsugorodott a közvetlenül termelőmunkát végző, tehát anyagi javakat előállító, Marx szerint egyedül érték-többletet termelő munkások száma. Az ide kapcsolódó problémák között ott van a reklámmal formált, tehát szubjektíve alakuló, pusztán gazdaságon kívüli tényezőktől függő és hatalmas különbségeket mutató árak kérdése, és még sok minden más, amivel a közgazdaságtannak ez az áramlata nem foglalkozik.

A szerzőnek felróható fogyaté-kosságok pedig abból erednek, hogy e könyv anyaga eredetileg doktori értekezésnek készült, és így a szerzőnek eleve nagyobb gondot kellett fordítani arra, hogy az alapos munka látszatát megőrizze, mint arra, hogy minél többet mondjon. Ezzel magyarázható, hogy a 430 oldalas könyvben 130 oldal sűrűbben szedett lábjegyzet van, az olvasó viszont nem kapja meg mindazt, amit a könyvtől vár. Magától értetődik, hogy a szerző nem adhat több önállóságot és elmélyültséget, mint amennyire képes, de az már a hozzáállásból adódó fogyaté-kosság, hogy a feldolgozási mód és a disszertáció-jelleg miatt egyetlen problémát sem dolgoz fel teljesen, sem az amerikai baloldali tudósok teljes bemutatását nem vállalja.

Mindezt figyelembe véve elmondhatjuk, hogy ez a könyv szellemi életünk kiterjedéséről tanúskodik. Arról, hogy már van olyan értelmiségi erőnk, amely képessé tesz bennünket arra, hogy vállalkozunk egy-egy jelentős, figyelemre méltó

külföldi irányzat megismerésére és ennek alapján annak bemutatására. Ez ugyanis első feltétele annak, hogy lépést is tarthassunk azzal, ami a világ tudományos életében történik.

BÁLINT ISTVÁN

ERWIN PANOFSKY: GÓTIKUS ÉPÍTÉSZE ÉS SKOLASZTIKUS GONDOLKODÁS

(Corvina Kiadó, Budapest, 1986)

Az első magyar kiadás 35 évvel követi az eredeti angolt. Ennyi idő nagyjából elég ahhoz, hogy egy értékesebb szakkönyv, de akár egy ismeretterjesztő kiadvány is elveszítse időszerűségét és elavuljék. Mégis e külsejében igénytelennek tűnő könyv a késés ellenére is helyet érdemel a művészetbarát könyvespolcán, mégpedig azért, mert az építészetelmélet egyik kulcskérdésével foglalkozik: az építészet és kora szellemi áramlatainak kapcsolatával.

Míg ezzel a témával korábban főleg művészettörténészek foglalkoztak, a modern építészet betegeskedésének — egyesek szerint halálának — korában mind több építész igyekszik a hibák gyökerét az építészetten kívüli „táptalaj” gyengeségére vezetni vissza. Eközben a magyar nyelvterületen ikevessé ismert angolszász építészettörténészek (James Jencks, Kenneth Frampton stb.) marxista indíttatással, vagy gyakran anélkül, szívesen vonnak párhuzamot a modern építészet és az ipari társadalom ideológiája, valamint annak elégtelenségei között, ezenkívül az ún. posztmodern építészet és a posztindusztriális társadalom reményteli ígéretei között.

Teszik viszont ezt olyan tetszőlegesen és jóformán minden módszertani apparátus mellőzésével, hogy ennek nincs helye a tudományos igényességgel készült munkák sorá-

ban. És itt válik jelentőssé Panofsky munkája, mert noha hétszáz éves problémákkal foglalkozik, módszertana olyan tanulságokkal szolgál, amelyek megszívlelése nem ártana meg a mai építészetelmélet és építészettörténet bestseller íróinak sem.

A gótika és skolasztika párhuzama nem véletlen. A filozófiai tanok és vallási doktrínák anyagiasulásának módja pedig lényeges meghatározója egy kor építészetének. Ezt a kapcsolatot Panofsky a középkori „cselekedetet szabályozó elv” (principium important ordinem ad actum) hatásának tudja be. Mellesleg ez az, aminek a mai építészet a leginkább híján van, mert noha bizonyos irányelvek (az ipari társadalom „filozófiája”) léteznek, azokat a középkortól eltérően ma nem írják át egyértelmű, az építészeket vezérlő princípiumokká. Ennek egyik oka — amint azt Panofsky megjegyzi —, hogy a gótika korában „még sem a természet-, sem a társadalomtudományok, de még a matematika sem alakította ki a maga ezotérikus módszereit és szaknyelvét, az emberi tudás egésze megközelíthető volt a nem szakosodott, átlagos értelem számára. És — talán ez a legfontosabb — hogy az egész társadalmi rendszer gyors iramban haladt a városokra jellemző munkamegosztás folytán a hivatások szerinti differenciálódás irányába. Amíg azonban még nem